

ДИСКУРС ЩОДО ФОРМУВАННЯ СЕРЕДЬОГО КЛАСУ ЯК ГАРАНТІЯ «ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ» УКРАЇНИ

У статті висвітлено сутність поняття «середнього класу» населення України, його функції, проблеми формування та розвиток. Визначено, що саме середній клас є основою демократії, політичної стабільності суспільства, соціальною базою євроінтеграційного курсу країни і як результат наближення до європейського рівня життя.

Ключові слова: середній клас, рівень доходу, соціальний статус, громадянська активність, матеріальні блага, стандарт добробуту.

В статье освещены сущность понятия «среднего класса» населения Украины, его функции, проблемы формирования и развития. Определено, что именно средний класс является основой демократии, политической стабильности общества, социальной базой евроинтеграционного курса страны и как результат приближения к европейскому уровню жизни.

Ключевые слова: средний класс, уровень дохода, социальный статус, гражданская активность, материальные блага, стандарт благосостояния.

In the article lighted up essence of the concept of «middle class» of ukraine's population, its functions, problems of formation and development. Determined that it is the middle class is the foundation of democracy, political stability of society, the social base of european integration policy of the country and as a result of the approximation to european standards of living.

Key words: middle class, level of profit, social status, civil activity, material welfares, standard of welfare.

Серед науковців та політиків розмови про необхідність існування середнього класу ведуться вже не один рік. Актуальність вивчення даного суспільного феномена полягає в тому, що перспективи створення процвітаючої української держави багато в чому пов'язані з формуванням середнього класу як соціальної бази ринкових реформ і активної суспільної сили, що виражає і відстоює інтереси всього суспільства.

Сьогодні в українському соціально-економічному житті необхідні комплексні заходи з його реформування та згуртування суспільних сил, здатних послідовно втілювати як соціальні, так і економічні реформи в житті. Однією з таких сил повинен виступати середній клас. Саме він у більшості розвинених країн є основою стабільності та добробуту. Як основний платник податків, середній клас формує державний та місцевий бюджети, визначає споживчу поведінку населення та вирішальним чином впливає на розвиток внутрішнього ринку. Шляхом накопичення та участі у різних системах страхування, створює потужний інвестиційний ресурс, та завдяки активній участі у громадському та політичному житті визначає моральні стандарти суспільства. Окрім цього, середній клас активно береже і поширює цінності та традиції своєї країни.

Словосполучення «середній клас» чи не вперше було зафіксовано 1766 року в «оксфордському словнику англійської мови». У сучасному розумінні цей термін

утвердився в Англії десь у середині XIX століття [16, с. 600]. Уже тоді до «середнього класу», на відміну від робітничого, зараховували крамарів, ремісників, різних «майстровий» люд.

У новітні часи за допомогою поняття «середній клас» визначають (переважно) статус громадянина в суспільстві, а не чітко сформовану соціальну групу і, тим більше, не клас. Існують певні параметри цього статусу. При цьому враховуються рівень освіти, умови праці, професія, споживчі звички громадянина тощо. Так, А. Шанкін ознаками «середнього класу» називає економічну (матеріальну, фінансову) незалежність, професіоналізм та високу самооцінку громадянина, яка ґрунтується на його усвідомленні своєї значущості в громадському житті [17, с. 104]. Західний представник цього «класу» вирізняється не тільки (і не стільки) певним рівнем доходів, скільки особливим менталітетом.

У радянських словниках і довідниках важко було зустріти пояснення поняття «середній клас». Замість цього вживався і трактувався термін «середній прошарок», який визначався як «класи і соціальні групи, що посідають проміжне становище між двома основними класами». Або: «в сучасному капіталістичному суспільстві до середніх прошарків належить частина селян, ремісники, кустарі, дрібні промисловці і торговці, частина службовців та інтелігенції, що працює за наймом» [18].

Хоч однозначне визначення середнього класу відсутнє, більшість науковців під ним розуміють такий прошарок суспільства, до якого входить основна частина населення і який характеризується низкою важливих соціально-економічних рис, що визначають його високий матеріальний добробут та соціальний статус, а також особливу роль у суспільному розвитку.

На сучасному етапі все більше вітчизняних науковців і політиків, громадських діячів аналізують основи формування середнього класу. Серед українських дослідників значний внесок у розвиток теоретичних засад формування середнього класу внесли такі відомі науковці, як Е. Лібанова, А. Гальчинський, В. Кузьменко, І. Бондар, О. Барановський, Т. Ковальчук, І. Буляєв, а також інші учені. Проблеми формування середнього класу стали предметом дослідження відомих російських вчених Т. Заславської, З. Калугіної, О. Аврамової, Т. Галаєвої. Аналіз наукових публікацій цих дослідників дає можливість виявити сутнісні риси середнього класу, його роль у сучасному суспільстві та визначити основні умови його формування.

Політика формування середнього класу є наріжним каменем розбудови стабільного демократичного суспільства, у якому відсутня масштабна глибока бідність, корупція та розкрадання державної власності, де кожна людина, сплачуючи податки, відчуватиме себе гідним його членом, права якої належно захищені законодавством, а виконавча влада діє на користь платників податків, а не чиновників та олігархів. Формування середнього класу не досягається розробкою соціальних програм чи окремих заходів, але ця мета має проходити червоною ниткою крізь всю урядову діяльність та реформи законодавства. Отже, сьогодні ми маємо визнати, що наше суспільство вкрай потребує змін. Змін на усіх рівнях. Адже, ми усі розуміємо, що одних лише матеріальних ресурсів для вирішення соціальних проблем не достатньо. Сьогодні нам потрібні конкретні ідеї і шляхи їх запровадження. Суспільство потребує людей, які можуть і хочуть здійснювати перетворення на краще. Середній клас саме і є тим осередком, який – за особливостями його існування – налаштований, як правило, на те, щоб самому здобувати «місце під сонцем» – за рахунок власних здібностей і праці, а не за рахунок зв'язків з владою.

Проблеми середнього класу активно дискутуються в Україні з початку 2000-х років – часу виходу українського суспільства з тривалої і глибокої трансформаційної кризи. В цей час поняття середнього класу входить також і до офіційного обігу на державному рівні. Проголошується політика становлення середнього класу, який розглядається як «основа соціальної стабільності» та «головна складова громадянського суспільства». Стверджується, що «розвиток демократії, становлення громадянського суспільства – це ідентичні процеси» [1].

Поняття середнього класу досі не має загальноприйнятого визначення («остаточної дефініції») – на відміну від його головних статусних ознак, виходячи з яких, середній клас можна розглядати в наведених характеристиках. Так, до головних статусних ознак

середнього класу, як правило, відносять насамперед рівень доходу, достатній для забезпечення відповідного способу життя та здійснення заощаджень, які надають зазначеному способу життя стійкого характеру, а середньому класу – відчуття соціальної захищеності та задоволеності своїм становищем у суспільстві. Відповідно, середній клас зацікавлений у збереженні та захисті такого становища, і як такий – є не лише основою стабільності суспільства, але й суспільним суб'єктом, зацікавленим у підтримці інститутів, здатних її забезпечувати та захищати, насамперед – інституту права.

З точки зору політології, середній клас – це складний соціально-структурний конгломерат, який складається з осіб активно зайнятих у господарському та суспільному житті держави. Політична роль середнього класу в сучасних демократичних суспільствах полягає в тому, що його позиція з ключових питань політичного, економічного та соціального характеру розглядається політичними елітами як відповідальна громадянська позиція всієї нації при виробленні зовнішньої та внутрішньої політики, під час прийняття рішень органами державної влади різного рівня та органами місцевого самоврядування [14].

У всьому цивілізованому світі середній клас виступає основним внутрішнім інвестором держави, піклуючись про майбутнє процвітання своєї країни і подальших поколінь. Підтримка фінансового ринку інвестиціями в державні цінні папери, страхові, пенсійні, інвестиційні і взаємовигідні фонди забезпечують його представникам певний рівень доходу. Через накопичення і участь у різних системах страхування середній клас забезпечує інвестиційний потенціал країни. Середній клас виконує функцію найпотужнішого економічного «донора» шляхом сплати податків, формування фінансової основи діяльності державної і місцевої влади. Як основний платник податків, він формує державний та місцеві бюджети, фінансує необхідні соціальні трансферти, створює можливості розширення фінансування науки, освіти, охорони здоров'я, культури. Сплачуючи податки, середній клас здатний підтримувати соціально пасивне населення і тим самим виступати гарантом реалізації державних соціальних програм [21]. Маючи певні матеріальні можливості, середній клас створює масовий попит на споживчі товари і послуги. Високий платоспроможний попит, що пред'являється представниками середнього класу, сприяє формуванню масштабного внутрішнього ринку. Масовий попит створює базу для масового виробництва, що сприяє економічному зростанню, створенню нових робочих місць і підвищенню добробуту населення. У прагненні стабільності суспільства середній клас зацікавлений також у запобіганні його поляризації за будь-якою ознакою (майновою, етнічною, конфесійною тощо), тобто – в забезпеченні соціальної солідарності та дотриманні прав і свобод людини і громадянина (верховенстві прав особистості). У цих вимірах середній клас зацікавлений у правовому та соціальному характері держави – оскільки лише така держава здатна через безумовне дотримання прав і свобод людини і громадянина забезпечити соціальну солідарність. Узагальнюючи наведене, можна стверджувати, що середній клас є соціальною основою грома-

дянського суспільства, суть якого полягає у просуванні та захисті засад демократії, верховенства права та яке протистоїть будь-яким посяганням на права громадян, у т. ч. з боку держави.

Отже, без середнього класу неможливе громадянське суспільство, а без останнього – права держава (оскільки права держава і громадянське суспільство є взаємозалежними і взаємозумовленими явищами). І в цьому контексті можна доповнити наведене вище твердження: «розвиток демократії, становлення громадянського суспільства і правової держави – це ідентичні процеси».

Дослідження процесів формування середнього класу в Україні засвідчують, що український середній клас формується скоріше як «новий середній клас» у західному розумінні терміна – тобто середній клас, соціальною основою якого становлять фахівці (а не власники). Фахівці, як правило, це – наймані працівники, фахова (висококваліфікована) праця яких є високо затребуваною в сучасній інноваційній моделі економіки, економіки, що «базується на знаннях». Високий попит на фахівців (власне, на знання) формує високу ціну їх праці та, відповідно, праці в цілому. Сказане не означає, що до середнього класу не належать власники; але вони не становлять модальну групу «нового середнього класу». Провідними вітчизняними науковцями даються різноманітні визначення середнього класу, наприклад – це висновок про його невелику чисельність, не повну відповідність статусним ознакам та повільність процесів його формування. Так, Е. Симончук зазначає «проблема «нового середнього класу» в Україні не лише в його невеликій чисельності, але і в тому, що формується він в «урізаному» складі – за рахунок окремих професійних груп, що обслуговують ринок і владу. «Новий середній клас» в Україні ще не може претендувати на ту домінуючу роль, яку відіграють «нові середні» в сучасному західному суспільстві, уособлюючи демократію, стабільність і прогрес» [2].

У трактаті Т. Ковальчука поняття «середній клас» – це економічно активна частина Громадян, що мають пристойний для людини XXI ст. Рівень матеріального забезпечення, досягають його власною працею, усвідомлюють свої економічні та соціально-економічні інтереси і активно діють заради їх реалізації [7, с. 8].

О. Барановський вважає, що середнім класом можна назвати соціальну групу, що володіє набором певних характеристик: визначений рівень доходів; володіння нерухомістю, наявність своєї справи; висока професійна освіта та кваліфікація; відносна задоволеність статусом; помірний політичний консерватизм; зацікавленість у підтримці соціального порядку і стійкості; суб'єктивна ідентифікація себе із середнім класом [10, с. 110].

Більшість дослідників відзначають важливу соціально-економічну та соціокультурну роль середнього класу, яку він відіграє в постіндустріальному суспільстві. Відомий український вчений Е. Лібанова підкреслює, що наявність потужного середнього класу в суспільстві означає:

а) домінування в суспільстві активної життєвої позиції – прагнення самостійно забезпечувати добробут собі та своїй родині, дбати про майбутнє, зокрема про старість;

б) наявність внутрішніх джерел інвестування – населення не проїдає миттєво всі зароблені кошти, а інвестує значну їх частину в бізнес, житло, освіту тощо;

в) високий платоспроможний попит населення і відповідно масштабний внутрішній ринок – попит породжує пропозицію, тобто спричиняє до економічного зростання, збільшення зайнятості тощо;

г) демократичні принципи управління, зокрема постійні звіти владних структур – середній клас, який має належний рівень освіти, відзначається обізнаністю в своїх правах і прагненням їх відстоювати у визначених законодавствах межах [3, с. 34].

А. Гальчинський відзначає, що саме середній клас країн цивілізаційного центру забезпечує еволюцію суспільства за траєкторією постформаційного розвитку, що він відіграє важливу роль у формуванні світоглядних, у тому числі моральних стандартів [4, с. 78].

Провідний російський соціолог Т. Заславська вказує на те, що сформовані середні прошарки населення (що ідентично в її розумінні середньому класу), володіють, з одного боку, високим інноваційним потенціалом, а з іншого – достатньою масою, що дозволяє їм робити істотний вплив на напрями суспільного розвитку, а також транслювати зразки поведінки нижнім прошаркам і у відомому сенсі вести їх за собою. Саме тут зосереджується найбільш цінний трудовий та інтелектуальний капітал суспільства, що концентрує його знання, уміння, кваліфікацію, культуру, а також енергію, волю, творчість, працьовитість [5, с. 141].

В. Кузьменко відзначає, що середній клас виступає в ролі урівноважувача різноманітних інтересів різних верств населення [6, с. 86], а Т. Ковальчук – що він є надійною опорою ринково-демократичних перетворень [7, с. 8].

Узагальнюючи різноманітні підходи до визначення ролі середнього класу, В. Антонок вважає, що його позитивна роль у соціоекономічній динаміці суспільства зумовлена тим, що він є стабілізатором суспільства, сприяє встановленню суспільного порядку; виступає гарантом суспільної безпеки, враховуючи інтереси різних соціальних груп та забезпечуючи їх взаємозв'язку; показує приклад заможного життя; ініціює і здійснює економічні та технологічні інновації; є основною рушійною силою ринкових реформ в умовах перехідної економіки; є надійною опорою демократичного розвитку суспільства [8, с. 268-269].

Усе це свідчить про необхідність формування в постіндустріальному суспільстві потужного середнього класу, що і реалізовано в країнах високого рівня розвитку, де питома вага середнього класу становить 55-60% суспільно активних громадян. В окремих країнах вона є більшою, наприклад – у Швеції, де його частка становить 80-82 % [9, с. 4].

У колективній монографії «Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення», присвяченій проблемам становлення середнього класу в Україні, узагальнюється думка, що середній клас – це соціальна спільнота, яка отримує рівень доходів, що дають змогу їй жити в умовах достатку й заможності і, таким чином, робить ці верстви населення потужним гарантом збереження суспільної та політичної стабільності в країні. Ці погляди теоретично обґрунтовують поняття середнього класу як соціальної структури суспільства, пов'язуючи його головним чином із рівнем достатку [11, с. 12].

Наявність різноманітних визначень середнього класу свідчить про те, що це поняття в наукових колах поки що не сформульовано в остаточному вигляді, що на сучасному етапі йде інтенсивний процес дослідження та визначення цього складного соціально-економічного явища.

Таким чином, узагальнюючи наведені вище визначення сформулюємо поняття середній клас – це групи людей, що мають спільний соціальний статус, відповідні йому обсяги влади, розміри і форми отримання доходу і які дотримуються певного способу життя. Виходячи з того, що жоден із перелічених критеріїв не дає можливості остаточно дати визначення сучасного середнього класу навіть у розвинених країнах світу, автор вважає за потрібне описувати середній клас ще й через виконувани ним функції. Саме це дасть можливість шляхом перенесення західних стандартів на передумови формування українського середнього класу зробити об'єктивну оцінку перспектив формування середнього класу в Україні:

- соціально-економічна функція – середній клас, впливає на ефективний розподіл та рівновагу економічної влади у суспільстві (справедливість доступу до ресурсів та розподілу доходів);

- економічна функція – середній клас основний наповнювач державного бюджету країни, найпотужніший інвестиційний потенціал країни;

- стабілізуюча суспільна функція – прагнення середнього класу до вирішення соціальних конфліктів та протиріч еволюційним шляхом, середній клас вирізняється своєю раціональною поведінкою, як на політичній арені, так і на ринку споживання;

- освітня функція – середній клас сам по собі є носієм як високого, так і достатнього рівня освіти для забезпечення відповідного рівня життя;

- функція соціального контролю – через інститути громадянського суспільства середній клас впливає на державні та політичні інститути;

- функція управління суспільним розвитком – середній клас характеризується інтересом до суспільних справ і стану економіки, розумінням своїх соціальних обов'язків і пошаною до закону;

- відновлювальна функція – висока здатність пристосовуватись до умов суспільної трансформації, можливість представників середнього класу самореалізовуватись у періоди економічної чи політичної нестабільності (транзитивні суспільства), здатність реагувати на виникнення нових технологій і зростання конкуренції в умовах глобалізації;

- функція носія культурних традицій та культурного інтегратора;

- соціально-правова функція – середній клас прагне займатись своєю економічною діяльністю легально у відкритому та рівноправному правовому полі, мета середнього класу – «чесні правила гри»;

- політична функція – середній клас – це носій політичної свободи. Він не такий бідний і темний, щоб бути легкопідкупним, і не настільки віддалився від загальнодержавних інтересів, щоб перетворитися на олігархію [25].

Одним з головних стратифікаційних критеріїв належності до середнього класу виступає рівень доходу (у розрахунку на душу населення), достатній

не тільки для задоволення першочергових життєвих потреб (в їжі, одязі, необхідних товарах споживання, житлі), але й для реалізації зростаючих потреб. Серед них, у першу чергу, слід виділити:

- придбання престижних та коштовних товарів тривалого користування (сучасної побутової техніки, комп'ютерів, засобів масової комунікації (мобільних телефонів, супутникових антен), нових автомобілів;

- поліпшення житлових умов, придбання житла більш високої якості, наближеної до світових стандартів;

- можливості відкладення частини отриманих грошових доходів для інвестування в розвиток власного бізнесу (для підприємців), власну освіту або освіту своїх дітей;

- заощадження коштів на майбутнє (купівля іноземної валюти, коштовностей);

- турбота про власне здоров'я та здоров'я членів своєї сім'ї, можливість отримання повноцінного курортно-санаторного лікування, відпочинку за кордоном [12].

Середній клас перебирає на себе відповідальність за стабільний розвиток суспільства та зміцнення основних принципів демократії, оскільки порушення цих принципів може призвести до згорання демократичних процесів і встановленню в країні тоталітарного або авторитарного режиму. Його представники справедливо вважають демократію ефективним компромісом між інтересами різних верств населення, своєрідною формою соціально-політичного консенсусу суспільства. Середній клас завдяки домінуванню в громадських і політичних організаціях визначає моральні стандарти суспільства, через участь у виборчому процесі виконує функції носія демократії та політичних свобод. Саме його наявність є передумовою й чинником як соціально-політичної та економічної стабільності суспільства, так і його громадянської активності. Отже, розвиток економіки, демократії, становлення громадянського суспільства і формування середнього класу – це паралельні процеси. А головне, як стверджує економіст Володимир Лановий: «У середнього класу має бути політична незалежність у своїй роботі, в реалізації своєї особистості, у професійній підготовці, можливість заробляти гроші незалежно від влади. Чиновники тому і не можуть вважатися середнім класом. Отже, середній клас як прошарок між бідними і багатими вирізняє більший ступінь незалежності від влади. «Середняки» не почуваються ображеними державою, вони звикли розраховувати на свої сили», – пояснює Володимир Лановий [22].

На думку директора центру соціальних досліджень «Софія» Андрія Єрмолаєва, європейського середнього класу в Україні немає. Хоча деякі українці за рівнем своїх доходів можуть відповідати європейському середньому класові, більшість із них є соціально пасивними. «Соціологи спостерігають певний феномен: навіть якщо використовувати суто економічні параметри, то виявляється, що за рівнем доходу ми отримуємо впливову соціальну групу. Проте з точки зору політичних уподобань, вони демонструють пролетаризованість свідомості, бо виступають переважно за популістські підходи, притаманні нижчому прошарку суспільства», – додає політолог [23].

У світі існує ціла група соціальних стандартів, які пов'язані зі стандартизацією рівня життя в країні. Ці стандарти мають, у першу чергу, характеризувати мінімальні соціальні норми, що гарантують пристойний рівень життя та можуть увійти до моделі формування середнього класу. Так, із групи стандартів можна визначити такі:

- 1) грамотність населення – 100 %;
- 2) середня тривалість навчання – 15 років;
- 3) реальний місячний ВВП на душу населення (у купівельній спроможності до американського долара) – від 300 (мінімум) до 40 тис. (максимум);
- 4) співвідношення доходів 10,0 % найбагатших до 10,0 % найбідніших верств населення – 10:1;
- 5) співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати – не менше як 1:3;
- 6) мінімальний рівень погодинної заробітної плати – 3 дол;
- 7) рівень безробіття (з урахуванням його прихованого сегменту) – до 8,0-10,0 % [13].

У країнах із соціально зорієнтованою економікою до середнього класу належать навіть так звані «вразливі верстви населення» – пенсіонери, інваліди, багатодітні та неповні сім'ї. До середнього класу, як за рівнем доходу, так і за якістю життя, їм дозволяє увійти існуюча розгалужена та диверсифікована система соціального забезпечення. У Польщі середній клас – це люди, які заробляють більше середнього рівня, налаштовані позитивно до усіх змін, які відбуваються у державі. Загалом до середнього класу зараховуються польські родини, в яких місячний дохід на одну особу сягає 500 євро. За наявності достатньо можних громадян середній клас у Сполучених Штатах Америки – це той клас, який живе на свої заробітки, не потребує жодної допомоги від суспільства, добре влаштований, як правило, має свої власні помешкання, машину або дві, або й три. [21]. В Італії «середняками» є половина населення, хоча ще десять років тому в соціологічних дослідженнях така верства складала 60 % опитаних. На Апеннінському півострові щомісячний прибуток утрічі більший, ніж в Україні, повідомляє римська кореспондентка радіо «Свобода» Наталя Кудрик. Цей прошарок населення вважається в Італії таким, що має сталий пристойний прибуток, гарантовану систему охорони здоров'я та пенсійне забезпечення. До цього соціального класу належать автономні або наймані працівники державних та приватних підприємств. Щомісячний заробіток представника середнього класу приблизно 1,5 тисячі євро, це вже без податків та інших зборів.

Якщо говорити про структуру українського «середнього класу», то слід мати на увазі: найменшу його частину складають особи, що володіють хоч якоюсь власністю – орендарі, фермери, підприємці, власники дрібних виробництв і торговельних точок. Переважна більшість – це особи найманої праці. До їх числа входять люди, що мають прибуток у 1500 гривень і більше. Можна, звичайно, скористатися й іншим критерієм: вважати представниками «середнього класу» людей, що мають, скажімо, телевізор, холодильник, пральну машину тощо. Таких громадян у нас чимало, але більшість з них придбала ці товари ще в

радянські часи, а не за рахунок нинішніх доходів. Теперішня структура витрат у кожній українській родині «свідчить про брак у представників середнього класу реальної можливості робити заощадження і тим самим забезпечувати стабільність власного матеріального становища» [19].

Аналізуючи основні процеси становлення середнього класу в Україні, потрібно враховувати і таке. У структурі нашого населення є певна частина людей, яка отримує достатньо високі (вищі за середні) доходи, однак не може бути віднесена до середнього класу. Це особи, пов'язані з тіньовим капіталом та бізнесом, корумповані посадові особи органів державної влади, ті, хто співпрацює з кримінальними структурами тощо. Вони не зацікавлені в соціально-економічній та політичній стабільності суспільства.

Таким чином, перспективи створення процвітаючої української держави багато в чому пов'язані з формуванням середнього класу як активної суспільної сили, що виражає і відстоює інтереси всього суспільства. Становлення масового середнього класу повинно йти паралельно з перетворенням інституту держави і формуванням інститутів громадянського суспільства. Становлення середнього класу передбачає формування нової моделі споживання, яка відповідатиме гідному рівню життя і тому є стимулом економічної (трудової та підприємницької) активності. Такий стандарт добробуту включає якісне житло, високу забезпеченість товарами довгострокового користування, наявність автомобіля, доступність якісних послуг. Подальший розвиток середнього класу в Україні пов'язаний з успішними економічними реформами і поверненням у коло середнього класу численної інтелігенції, що і становить осердя останнього в західних країнах.

Через фінансово-економічну кризу кількість українців, які відносять себе до «середнього класу» скоротилася на 4 %: з 14 % влітку до 10 % восени 2009 року. Такі дані дослідження маркетингової агенції tns ukraine [22]. І все ж, за деякими оцінками, в Україні 5-7 відсотків населення може вважатися представниками «середнього класу» європейського стандарту. Це означає, що ці люди від проблем виживання перейшли до проблем нагромадження. І головне: визначаючи український «середній клас», запропонуємо основний, на наш погляд, критерій, що характеризує його. Цим людям вже є що втрачати, а отже є що і захищати. Вони не зацікавлені в потрясіннях – революціях, реприватизації, націоналізації тощо. Такі люди мають бути творцями, патріотами, що зміцнюють і суспільство, і державу [19].

Реальні підрахунки, проведені разом із Держкомстатом, довели: якщо брати західні критерії середнього класу (такі як забезпеченість переліком основних, прийнятих як стандарт, матеріальних благ, – наявність машини, певних житлових умов, можливості літнього відпочинку), то в результаті це відповідає рівню життя 3-4 % українського населення [15]. У свою чергу, лише 26,7 % представників середнього класу вдоволені своїм соціальним статусом (а вдоволені власним статусом – це, одна з основних ознак справжнього середнього класу); 64,7 % – не вдоволені; 8,6 % – не визначилися [20].

Основою соціальної стабільності в сучасному світі є потужний і численний середній клас. Відповідно, головним у соціальній сфері має бути формування середнього класу – основного носія демократії та політичної стабільності суспільства. Треба розуміти, що середній клас – це водночас і основна соціальна база євроінтеграційного курсу країни. Отже, існування середнього класу в Україні, як більшості суспільства це міф, громадянське суспільство, соціальною основою якого є середній клас, – це теж не про Україну. За даними деяких експертів, люди, які мають відносно високий рівень доходу, складають від 2 до 5 відсотків

населення України. Інші відсотки – люди або мало-забезпечені або ті, хто знаходиться за межею бідності. В Україні доходи найбагатших перевищують доходи найбідніших у 24-25 разів. За умов такої майнової диференціації мова про середній клас йти не може [24].

Тому завдання для України полягає в тому, щоб «середній клас» не тільки зростав кількісно і змінювався якісно, але й брав активну участь у творенні громадянського суспільства, не був відчужений від процесу формування влади, а відтак став локомотивом економічного, соціального і духовного прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політика становлення середнього класу. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 р. : послання президента України до Верховної ради України. – Київ. – 2002. – С. 104–121.
2. Симончук Е. Средний класс: люди и статусы / Е. Симончук. – Киев, 2003. – 36 с.
3. Лібанова Е. М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е. М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 34–60.
4. Гальчинський А. С. Базові проблеми становлення середнього класу / А. С. Гальчинський // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 76–81.
5. Заславская Т. И. Социальная трансформация российского общества: деятельностно-структурная конвенция / Т. И. Заславская. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Дело, 2003. – 568 с.
6. Кузьменко В. П. Соціально-економічні аспекти формування середнього класу в Україні / В. П. Кузьменко // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 82–91.
7. Ковальчук Т. Чи є у нас середній клас? / Т. Ковальчук // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 222. – С. 8–9.
8. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія / В. П. Антонюк / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
9. Бондар І. Середній клас і рівень доходів / І. Бондар, Є. Бугасенко, Г. Ярошенко // Праця і зарплата. – 2004. – № 14. – С. 4–5.
10. Барановський О. І. Фінансові передумови формування середнього класу / О. І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 108–125.
11. Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення. – К. : Видав. дім «Корпорація», 2004. – 582 с.
12. Проблеми визначення середнього класу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.diplomukr.com.ua/news/2009/04/28/893>.
13. Кіянка І. Ідея середнього класу як гаранта стабільного розвитку / І. Кіянка // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 37–43.
14. Козьма В. В. Формування політичних цінностей та орієнтацій середнього класу як чинник демократизації сучасного українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «політична культура та ідеологія» / В. В. Козьма. – Київ, 2008.
15. Кириченко І. Відносна бідність – відносне життя? / І. Кириченко // Дзеркало тижня. – 2005. – № 31.
16. Политика : толковый словарь : русско-английский. – М. : «Инфра – М», Издательство «Весь Мир», 2001. – 768 с.
17. Шанкин А. Ю. Средний класс в России : охота на Несси / А. Ю. Шанкин // Полис. – 2003. – №1. – С. 103–111.
18. Краткий политический словарь [сост. и общ. Ред. Л. А. Ониква и др.]. – М. : Политиздат, 1987. – 509 с.
19. Рябіка В. Формування «середнього класу» в умовах сучасного суспільного розвитку [Електронний ресурс] / В. Рябіка. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=26&c=351>.
20. Бутило Р. І. Середній клас в Україні [Електронний ресурс] / Р. І. Бутило. – Режим доступу : <http://udau.edu.ua/library.php?pid=1385>.
21. Чунаєв О. Формування середнього класу в Україні [Електронний ресурс] / О. Чунаєв. – Режим доступу : <http://www.politikan.com.ua/2/7/83.htm>.
22. Кого в Україні можна вважати справжнім «середнім класом»? [Електронний ресурс] / Радіо свобода. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/search?hl=ru&ei=ux15tpd1xcwzbroqzbin&q=%d1>
23. Ремовська О. Середній клас в Україні: який він? [Електронний ресурс] / О. Ремовська. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/article/8917.html>
24. Шангина Л. М. Отлаженная жизнь или средний класс в украинском исполнении / Л. М. Шангина // Зеркало недели. – 2008. – № 11.
25. Мельник О. Функціональна роль «середнього класу» в українському суспільстві [Електронний ресурс] / О. Мельник. – Режим доступу : <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2008/04/blog-post.html>.

Рецензенти: **Багмет М. О.**, д.і.н, професор;
Палагнюк Ю. В., к.політ.н., доцент.

© Міхель Д. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії 25.04.2012 р.

МІХЕЛЬ Дмитро Олегович – аспірант кафедри державної політики та менеджменту Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: впровадження європейських цінностей та стандартів життєвого процесу в Україні.